

Розділ III. РЕЦЕНЗІЇ

Мельниченко Володимир Юхимович
доктор історичних наук

Рецензія на книгу Василя Ткаченка «Україна: quo vadis — куди йдемо?»: Тарас Шевченко заповідав «кайдани порвати»

Попередня книга відомого політолога і публіциста, доктора історичних наук, академіка Василя Ткаченка «Россия: беспутьє агресора» (2016) викликала у мене численні асоціації з думками та висновками найвідомішого українського історика-державника, тому рецензію на неї назвав «Михайло Грушевський пророчив безпуття агресора». Нова монографія автора¹, присвячена визначенню місця України в сучасному й майбутньому глобалізованому світі та формуванню української національної ідентичності на шляху до світової ліберальної цивілізації, насамперед нагадала мені Шевченкові заповіді, і перший серед них — «*кайдани порвіте*».

Які кайдани заповідав порвати національний Пророк? Давайте нарешті прочитаємо «Заповіт», абстрагуючись від звичної радянської традиції й опираючись на підказ, який Шевченко залишив у поемі «Кавказ», написаній

---

¹ Ткаченко В. Україна: quo vadis — куди йдемо? К. : Видавництво Логос Україна, 2017. — 424 с.

у листопаді 1845 р. за п'ять тижнів до «Заповіту», де вказано на тих російських, імперських можновладців, які навчать «Кайдани кувати, / Як і носить!...»

Заповівши нам, українцям, порвати російські кайдани, Шевченко, по суті, сформулював на тривалий історичний час, аж до ненароджених нащадків, українську національну ідею, яку ми вповні досі не реалізували. Шевченкові довелося значно довше від пророка Мойсея виводити свій народ із «єгипетського полону» в царство волі й національної гідності. Він і зараз очолює наш, український, похід, адже в згаданому «Заповіті» заявив, що «полине до самого Бога» лише після того, «як понесе з України у синєє море кров ворожу...»

В цьому немає нічого містичного. Нагадаю, що пророчу силу Кобзареві поезії нутром відчували його найлютіші вороги. Скажімо, слідство у справі Кирило-Мефодіївського братства найбільшу загрозу для Російської імперії вбачало в тому, що з Шевченковими «любимими стихами в Малороссии могли посеяться и впоследствии укорениться мысли... о возможности Украине существовать в виде отдельного государства». Це сталося!

У Василя Ткаченка є вкрай важливе глибинне розуміння того, що нинішня потреба в ідентифікації сучасної України, зумовленої необхідністю «усвідомити себе», вже в генотипі нації містить життєдайні Шевченкові духовні максими. Не випадково автор висновує, що Росія — це постійний виклик Україні, на який необхідно безперервно знаходити адекватну відповідь, формуючи українську національну ідентичність як рівнозначну фактору національної безпеки. По суті, мова йде про те, щоб надалі ніколи не запити,

говорячи поетовими словами, «з московської чаші московську отруту!»

Справляє враження виняткова наполегливість, глибока переконливість, сказати б, наукова затятість, з якими вчений розвінчує російську агресію проти України. Це, знову-таки, нагадало мені суто Шевченкове філософське ставлення до сатанинських імперських витівок:

Я схаменувся, осінивсь
Святим хрестом і тричі плюнув
Та й знову думать заходивсь
Про те ж таки, що й перше думав.

Про що вже вкотре «думать заходивсь» історіософ, автор нової книги Василь Ткаченко?

Насамперед, він особливо наголошує, що в розбудові незалежної України доводиться зважати на гіркий історичний досвід тривалого перебування в політичному організмі Російської імперії. Нагадує слова Володимира Винниченка: «Історію України неможливо читати без брому». Втім, це лише своєрідний парафраз неперевершеного Шевченкового:

Тяжко-тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.

Автор справедливо зазначає, що українські можновладці на генетичному рівні засвідчили свою здатність вірно служити імперії за чини і маєтки. «Раби, подножки, грязь

Москви...» (Шевченко). Цікаво, що Богдан Хмельницький у «Берестечку» Ліни Костенко говорить:

Є боротьба за долю України.
Все інше — то велике мискоборство.

На жаль, у цих знаменних словах є багато сучасного смислу...

В розділі «Модернізація і модернізатори» вчений зауважує, що одна з основних мотивацій нинішньої російської агресії полягає в намаганні утримати Україну в межах російської імперської системи цінностей, яку Кремль прагне утвердити в статусі світової цивілізації: «Насамперед йдеться про консервацію спадщини, набутою Україною у складі Російської імперії, де пріоритет завжди віддавався оборонній модернізації, а модернізаційні зміни самого суспільного організму виступали скоріше як супутній процес техніко-технологічних запозичень».

Втім, в Україні часів незалежності за 25 років аж 20 разів змінювався склад уряду, його очолювали 14 прем'єрів і 4 виконувачі обов'язків: «Через нетривалий час роботи урядів кожен із них змушений був працювати в режимі «від бюджету до бюджету», практично не приділяючи уваги питанням стратегічного планування і модернізації».

Спираючись на концепцію німецького дослідника Р. Козеллека, згідно з якою динаміку суспільного розвитку визначає ступінь напруги між «горизонтом очікувань» і «пластом історичного досвіду», Василь Ткаченко розкриває важливу тему «Глобалізація: світ-системний аналіз». Акцентує на тому, що кризові явища в Україні на початку

XXI століття виявили себе в нездатності незалежної держави гарантувати громадянам безпеку і бодай якийсь прийнятний рівень соціальної справедливості. Ні, він жодним чином не виступає черговим плакальником історичної ситуації, а навпаки пропонує «спокійно усвідомити, що нині перебуваємо в точці біфуркації з пучком різноманітних альтернатив, і лише від нашого нинішнього вибору може значною мірою залежати майбутня парадигма подальшого суспільного розвитку». Тобто, йдеться не про звичне трактування біфуркації, як розгалуження на два потоки, напрямки, а саме про набуття нової якості в подальшому розвитку динамічного суспільства, що вибрало єдино вірний шлях із сукупності варіантів.

Нинішній історичний вибір України відбувається в контексті глобального вибору людства — «це перший вибір, який робить увесь світ, оскільки капіталістична світ-система, в якій ми живемо, вперше охопила всю планету». При цьому вчений ставить питання про те, наскільки нинішня капіталістична світ-система таки справді второвує шлях суспільному процесу, чи, навпаки, поступово заганяє суспільний поступ у глухий кут безвиході та відчаю? Автор однозначно вважає, що історичний вибір — це насамперед вибір моральний. А раціональний науковий аналіз робить його більш осмисленим, отже, визначає й моральну та інтелектуальну відповідальність кожного.

Василь Ткаченко доносить до читача ключові результати циклу наукових досліджень, щодо перспектив можливого майбутнього України, виконаних Світовим центром даних «Геоінформатика і сталий розвиток» Міжнародної Ради з науки (ICSU) при Національному технічному університеті

України «Київський політехнічний інститут» та Інституті прикладного системного аналізу МОН і НАН України. У мене немає можливості та й потреби переказувати надзвичайно цікавий матеріал, викладений ученим. Але не можу не перелічити сценарії нашого можливого майбутнього, тим більше, що їх назви говорять самі за себе.

Отже, спочатку чотири сценарії соціально-економічного розвитку України на середньострокову (до 2020 р.) перспективу: «Оптимістичний» (розробники вважають його ймовірним лише на 15 %); «Консервування кризи» (50–60 %); «Суверенний дефолт» (30 %); «Колапс» (5 %).

Подальша доля України (до 2030 р.) буде залежати від того, як рухатиметься держава у 2017–2020 рр., а також на неї вплинуть і тектонічні зміни в глобальному світі. Тож у 2020–2030 рр. може зреалізуватися ще кілька сценаріїв, як продовження одного із попередніх чотирьох: «Збалансований розвиток» (ймовірність його — всього 3 %); «Чужа суб'єктність» (25 %); «Сіра зона» (від 15 % до 9 %); «Дезінтеграція» (від 3 % до 0,5 %).

На думку розробників, бажаними для України є сценарії «Оптимістичний» (2016–2020 рр.) та «Збалансований розвиток» (2020–2030 рр.). Інші сценарії дуже небажані для України.

Василь Ткаченко показав блискучий приклад популяризації вкрай актуальних досліджень для сучасного та майбутнього України, і заторкнутий мною сюжет особливо переконливо підтверджує правильність позиціонування ним своєї книги як науково-популярного видання.

В окремому цікавому розділі вчений застерігає, що ми живемо не лише в умовах гібридної війни, розв'язаної Росією,

але й гібридного миру в світі, котрий утратив орієнтири поступального розвитку по висхідній лінії, позбувся свого виразного гуманітарного профілю і, що особливо насторожує, став очевидно менше соціально відповідальним.

А над цим світом уже чигає тінь нового претендента на роль «могильника капіталізму», що перебирає її у колишнього індустріального пролетаріату, — прекаріат. Цим терміном у суспільних науках почали називати будь-яку ненадійну, нестійку, непостійну трудову зайнятість, а також людей, яким таку форму зайнятості нав'язано:

«Випустивши цей феномен з поля зору, нам рано чи пізно доведеться переконатися, що нині вже не «привид бродить по Європі — привид комунізму», а «во все вороньє горло» **дає про себе знати феномен прекаріату у формі соціального радикалізму, що прокладає шлях до фашизації суспільства.** І ця загроза, судячи з усього, насувається із просторів Росії, хоча сприятливі умови для гніздування прекаріату створюються щоденно й щохвилино в усьому світі. Не бачити цього було б на межі злочину».

Спираючись на праці спеціалістів (Р. Сеймур, Г. Стендінг, Ф. Фукуяма, К. Шваб, О. Янов та ін.), Василь Ткаченко, здається вперше так гостро й наполегливо ставить проблему прекаріату, як зростаючого і потенційно небезпечного класу, тим більше, що процес прекарізації України вже пішов, а частка прекаріату в ній збільшилася в зв'язку з напливом вимушених переселенців, осіб, які втратили роботу в районах бойових дій:

«Отже, поточний момент надає проблемі прекаріату в Україні небувалої актуальності. Вона заслуговує на подальше вивчення з використанням напрацювань як західних,

так і російських аналітиків, оскільки і на Заході, і в Росії, і в Україні відбувається процес трансформації працездатного населення в прекаріат, що однаково загрожує країнам негативними наслідками».

Цікаво й корисно зануритися в авторський текст про шляхи й роздоріжжя європейського вектора розвитку та в тонкий аналіз ученим глобальної візантійської стратегії Росії. Свого часу Тарас Шевченко називав «візантійством» ідеологію та богослужіння офіційної російської православної церкви, фактично державної, насильницької релігії, протиставляючи його християнській духовності, релігійності народу. Шевченкове поєднання візантійства з імперськими постулатами та зазіханнями Росії зберігає свою точність і силу й у сучасному світі. За словами Василя Ткаченка, «на наших очах торжествує стійкий візантійський взірець російської поведінки на міжнародній арені, котрий радикалізує завдання там, де їх насправді слід було б вирішувати... Адекватна політика, на погляд Кремля, — це політика силова».

Що й говорити, автор не пропускає жодної нагоди аби, говорячи по-шевченківськи, «скородити московські ребра».

В цьому контексті дослідник розглядає ті причини, що спонукають Вашингтон підтримувати Україну, солідаризується з тими американськими політиками і науковцями, котрі вважають, що «Україна все-таки належить до сфери життєво важливих інтересів США...» До речі, нагадаю, як 160 років тому Шевченко писав:

Коли Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись.

Що привертає увагу в науковому стилі Василя Ткаченка? Принаймні, відсутність будь-яких претензій на виголошення кінцевої істини вкупі з аргументованим представленням своєї позиції та високий інтелектуальний рівень спілкування з читачем у поєднанні з ясним і читабельним викладом історико-філософського матеріалу. Це вигідно відрізняє дослідника від авторів численних наукоподібних опусів, які залишаються чужими скільки-небудь широкому суспільному середовищу.

Важливо, що праці Василя Ткаченка всерйоз аргументують науково-прогнозований вектор історичного поступу сучасної України, і, тим самим, дають реальну надію, що є важливою підтримкою мислячому суспільству, втомленому від можновладної брехні й усвідомлення того, що немає нічого постійнішого, ніж непередбачене.

Автор заторкує поширене нині переконання, що нібито «віддача від науки — нуль» і наголошує, що «німота інтелектуалів, їхня нездатність пояснити суспільні зрушення, які зачіпають основи уявлень про правду і справедливість у сфері облаштування життя, посилюють розрив між набутим досвідом і спроможністю його осмислити й описати, а надто піднести до нового рівня соціальних очікувань». Саме так! Але ж яка пустомельно-балакуча значна частина цієї «німоти»! Щодня з ранку до вечора з телеекрану віщують-торочать сучасні незліченні політологи, політехнологи, експерти, аналітики, консультанти, коментатори, радники, котрі, звісно, позиціонують себе інтелектуалами та часто-густо не є ними. Воістину, багато говорять ті, кому нічого сказати, і чимало пересічних людей заплутуються в потоці бездумно-зайвих слів.

Автор із тих, які вміють робити конкретну справу, і, якби ті, котрі цього не вміють, але вчать інших, зачерпнули з його книги децицю наукових знань й інтелекту, тобто здатності думати, мислити, то це таки пішло б на користь і їм, і людям, до яких звертаються. Не кажу вже про купу депутатів, інших можновладців — їм би таки корисно було познайомитися з книгою «Україна: quo vadis — куди йдемо?» Може тоді, говорячи словами Шевченка, «розпадеться луда на очах ваших неситих...» Утім, навряд...

Але це не применшує непересічного значення науково-популярного видання академіка Василя Ткаченка, який пропонує разом із ним замислитися, «чи правильно ми живемо, чи туди йдемо обраним нами шляхом, чи істинні наші життєві цілі, цінності й уподобання?» Втім, усім відомо, що наука ніколи не вирішує важливі питання, не поставивши чимало нових.

Як сказано в Книзі Еклезіастовій, до якої неодноразово звертається вчений, «час мовчати і час говорити...» І, що вкрай важливо, говорити з розумним і проникливим співбесідником, адже в тій же Книзі записано, що «краще слухати докір розумного, аніж слухати пісні безумних...» Отже, раджу прочитати працю Василя Ткаченка кожному, кому вона адресована — політикам, науковцям, викладачам, студентам, усім, хто цікавиться минулим, сучасним і майбутнім України.

Якось французький письменник, нобелівський лауреат Ромен Роллан мудро зауважив, що людський світ живиться крупицями істини і великою кількістю брехні. Шукайте крупиці істини!

Врешті-решт, справді реальне і системне відродження України почнеться тоді, коли в українському суспільстві панівним стане Шевченкове розуміння правдивого Слова, що людям би серце розтопило:

І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божеє кадило,
Кадило істини. Амінь.